

УДК 070.1(477+556)

Хаджі Мухаммад Хідер Мавлюд

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРЕСИ УКРАЇНИ ТА ІРАКСЬКОГО КУРДИСТАНУ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

У статті здійснено порівняльний аналіз преси України й Іракського Курдистану в період здобуття незалежності, визначено особливості трансформації ЗМІ в транзитивний період, співвіднесено етапи суспільно-політичного становлення з процесами демократичного перетворення інформаційного простору, зовнішньоатрибутивну та внутрішньоструктурну модифікації медіа, виявлено спільні й відмінні тенденції розвитку преси в різних геополітичних умовах.

Ключові слова: преса, засоби масової інформації, демократія, трансформація преси, транзитивний період.

Перехід з тоталітарного на демократичний режим найбільше виявляється у сфері мас-медіа, оскільки побудова демократичного суспільства неможлива без реформування концепції державної інформаційної політики, котра дала б змогу сформувати оптимальний інфобаланс у державі. Ідеальним для існування демократичної держави є функціонування нового інструментарію інформаційної політики, становлення інститутів влади, контрольованих суспільними інститутами.

У парадигмі демократичного перетворення засобів масової інформації важливу роль відіграє компаративний аналіз трансформаційних процесів у посттоталітарних суспільствах. Він надає можливість виявити закономірності та провідні тенденції перебігу процесу, а також пояснити специфічні особливості розвитку інформаційного середовища, визначити типові етапи трансформації медіа в державах, що відрізняються геополітичним становищем, але схожі за суспільно-політичними змінами, що відбуваються в них. Для такого аналізу ми обрали європейську Україну та з Близького Сходу Іракський Курдистан.

Іракський Курдистан – федеральне державне утворення в складі Іраку, яке не є державою за загальноприйнятою типологією, оскільки не має суверенітету, а отже, залежить від законів і уряду федерації. Однак ця федеративна одиниця має повноцінну систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади, основним законом Курдистану є конституція.

Суспільно-політичні процеси України й Курдистану подібні тривалою боротьбою за національну ідею та етнічну єдність, ствердженням права на незалежність, багаторічними утисками свободи вираження думки як наслідками перебування в тоталітарній державі.

Внутрішньо- та зовнішньополітичні умови формування нового порядку і в Іракському

Курдистані, і в Україні зумовлюють стандартні форми політичних, економічних та соціальних процесів, зокрема деконструкцію системи ЗМІ. Дослідження функціонування ЗМІ в процесі становлення демократії актуальне для цілісного вивчення історії журналістики, окреслення шляхів оптимізації перетворення системи друкованих медіа.

Зміни в медіа-просторі України в період трансформації суспільно-політичного ладу вивчає багато науковців, політологів, журналістів, спеціалістів з масової комунікації: В. Бебик, В. Владіміров, С. Демченко, В. Іванов, В. Карпенко, С. Костилова, О. Сидоренко, М. Тимошик та ін. Становлення курдських ЗМІ в різні періоди розвитку простежували Ахмад Муафак, Магдид Сапан, Саман Джалал та ін. В українському журналістичознавстві комплексні праці, присвячені компаративному аналізу преси різних держав, представлені фрагментарно. Одним із таких досліджень є докторська дисертація В. Цісака “Трансформація преси в Польщі і Україні в контексті суспільних змін (1989–1999)”. У ній розглянуто тенденції становлення національної системи преси сусідніх держав (Польщі та України) першого десятиліття незалежності. Акцент зроблено на законодавчій складовій журналістської діяльності, економічних основах функціонування редакцій ЗМІ в перехідний період [8]. Компаративний аналіз періодики України та Близького Сходу подано в кандидатському дослідженні К. Шейхо “Преса Сирії: структура, особливості функціонування, тематично-жанрові доміанти, порівняльний аспект з українською пресою”. Пресу зіставлено на рівні історії зародження, жанрових відмінностей і сирійсько-української взаємозацікавленості. Дослідник зосередився на розкритті особливостей сирійської преси й менше уваги приділив порівняльним характеристикам [9]. Усе вищезазначене підтверджує актуальність обраної теми.

Мета статті – розкрити спільні й відмінні тенденції трансформації преси України

та Іракського Курдистану в період переходу від тоталітаризму до демократії.

Трансформація суспільного ладу проходить кілька закономірних стадій: переоцінку існуючого суспільства, що, як правило, має системний характер; неупереджений об'єктивний аналіз змісту й масштабів кризи, її джерел і причин виникнення, можливостей та шляхів виходу з кризової ситуації; демонстрація віджилої системи, ліквідацію її явних невідповідностей досягнутому рівню суспільного розвитку та його тенденціям; пошук якісно нових стратегій розвитку, елементами яких виступає політична, економічна й соціальна (інколи й національна) ідентичність соціуму [9]. Дослідники транзитивного соціуму відзначають нестійкість і нерівномірність його процесів (Т. Карозерс), швидкоплинність усіх його інновацій.

Транзитивний період в Іракському Курдистані характеризується тотальною контролюваністю медіа різними політичними партіями й низькою якістю видавничого продукту; в Україні – хаотичністю перетворення ЗМІ з агітаційних на інформаційні й неспроможністю на початковому етапі відійти від командно-адміністративної системи управління. Невпорядкованість діяльності ЗМІ в перехідний період пояснюється А. Пригожиним як “можливість функціонування певної екстремістської моралі, оскільки необхідність переналаштування суспільної свідомості вимагає незвично сильних впливів” [6, с. 67].

Спільним фактором для Іракського Курдистану й України є те, що в транзитивний період їхні засоби масової комунікації перетворилися на знаряддя інформаційних війн між політичними угрупованнями та стали однією з причин соціальної дестабілізації суспільства. Водночас в обох державах сформувалося “нове мислення”, засноване, на думку Д. Леонтьєва, по-перше, на багатоваріантності, плюралізмі можливих ціннісних ідеалів; по-друге, на абсолютній цінності особистості незалежно від її належності до певних соціальних груп; по-третє, на пріоритеті загальнолюдських цінностей, що долають ціннісні розбіжності між культурами й націями [3, с. 27]. Ця особливість пояснює незворотність процесів, що відбуваються в медіа-просторі країн на шляху становлення демократичного суспільства.

Модель демократії для різних держав відмінна. Скажімо, східна демократія не повинна копіювати західну, зокрема, американську модель, оскільки на Сході вона має глибоко національний характер [10, с. 215]. В ісламських країнах, зокрема в Іраку, де міцно закріплені традиційні релігійні принципи, створюється власна стабільна схема соціального розвитку, заснована на менталітеті й традиціях народу. Демократизація

таких країн можлива лише без нав'язування зразка, поширеного в західних державах, і враховує місцеву культурну й правову специфіку [1].

Порівняно зі становленням медіа-простору України, геополітична ситуація Іракського Курдистану зумовила більш тривалий перехід від тоталітарного режиму до демократичного, що позначилося на затягуванні законотворчого процесу й повільності змін ЗМІ.

Відзначимо відмінності в причинах початку трансформацій. Демократичні перетворення в Україні є логічним розвитком держави, вони виникли ще за часів радянського ладу й характеризувалися зрушеннями в політичній системі країни, вираженими курсом М. Горбачова на гласність і плюралізм думок. Український уряд продовжив розпочату перебудову державної системи вже як суверенної держави, що надало демократизації нового імпульсу, пов'язаного зі зруйнуванням командно-адміністративної системи СРСР. Трансформація української преси розпочалася також в останні роки існування Радянського Союзу, що виразилося в зміні поглядів на поширення інформації, перетворенні зовнішніх атрибутивних ознак газет і журналів, модифікації проблемно-тематичних векторів внутрішньої складової видань. Це призвело як до переосмислення діяльності медіа, заснованих за часів радянського ладу, так і до заснування принципово нових часописів.

Як інструмент політики правлячої партії тоталітарна журналістика не могла адекватно відображати дійсний перебіг подій, а послідовно й наполегливо “переконувала” народ у правильності обраного комуністичного шляху. У тоталітарній журналістиці були втрачені такі якості, як: правдивість, чесність, гуманізм, висока духовність, національна самобутність [5]. Натомість новостворені медіа стали відроджувати національні традиції, порушувати заборонені раніше теми, популяризувати демократичні цінності.

На відміну від української, демократизація суспільно-політичного ладу в Курдистані залежала здебільшого від зовнішніх факторів і відбувалася в межах іншої держави – Іраку, до якої Курдистан входив на правах федеративної складової. Становлення демократії в країні стало, на нашу думку, “побічним” фактором зовнішньоекономічної політики країн Міжнародної коаліції, зокрема США, спрямованої, з одного боку, на встановлення контролю над енергоресурсами країни, а з іншого – на вирішення проблеми міжнародного тероризму. На підтвердження цієї думки можна навести той факт, що етнічний Курдистан розподілений між чотирма державами: Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією (причому в перших двох країнах чи-

сельність курдів значно перевищує їхню кількість в Іраку), однак автономію здобули лише іракські курди. Виокремленню Курдистану як держави Міжнародної коаліції не сприяють, оскільки в такому випадку курди, маючи значну кількість корисних копалин на етнічній території, швидко зможуть покращити економічне становище й порушити баланс у глобалізаційному процесі. Натомість, федеративна підпорядкованість Іраку, по-перше, дає змогу ззовні контролювати процеси нафтовидобутку; по-друге, забезпечує спокій у сусідніх Туреччині й Ірані, уряд яких прагне запобігти повстанню курдів за суверенізацію на своїх територіях у разі позитивного вирішення проблеми повної незалежності курдів на території Іраку.

Демократизація за таких умов відбувається не лінійно, а "стрибокподібно", відповідно до зовнішнього втручання: у 1991 р. – перші прояви демократичних перетворень після резолюції Ради безпеки ООН, 1994 р. – їхнє уповільнення внаслідок внутрішньодержавних збройних сутичок, 2003 р. – сплеск демократизації через військове втручання США й повалення баасистського режиму, 2006 р. – економічна й політична стабілізація, 2008 р. – створення внутрішньодержавних законодавчих умов формування громадянського суспільства.

Однак і такий підхід до впровадження демократичного устрою дієвий, оскільки він приводить до позитивних зрушень у суспільно-політичному житті Іракського Курдистану: у країні пріоритетними стають демократичні цінності, виходить з тіні національний рух курдів, встановлюється тісний триєдиний комунікативний зв'язок між засобами масової інформації, владою й суспільством, порушується проблема створення демократичного законодавства, пришвидшується встановлення громадянського суспільства завдяки всебічній інформованості населення щодо державно-політичних процесів тощо.

Описані історичні етапи національно-визвольного руху Курдистану співвідносяться з процесами демократичного перетворення інформаційного простору, зовнішньо-атрибутивної та внутрішньоструктурної модифікації засобів масової інформації. Мінливі відносини між владою Іраку та Курдистану, підтримка Міжнародної коаліції зумовили реструктуризацію національних мас-медіа від підконтрольних видань до незалежних.

Багато курдських медіа ще перебувають на початковому етапі свого становлення. Незважаючи на велику кількість, вони не завжди мають достатні якісні характеристики через брак професійних журналістських кадрів, значну політизованість унаслідок їхнього заснування партійними осередками,

інформаційну експансію інших країн, які контролюють суспільно-політичні процеси Іраку загалом і Курдистану зокрема, несформованість медіа-законодавства в країні, котре регулювало б діяльність ЗМІ, запроваджувало професійні й етичні стандарти. Проте ці недоліки – лише наслідки тривання перехідного періоду демократизації, загалом ЗМІ Курдистану відіграють значну роль у становленні курдської державності, допомагають формувати громадську думку й зміцнювати демократію в країні.

Аналіз трансформації медіа-простору України й Іракського Курдистану в транзитивному суспільстві виявив загальні тенденції розвитку засобів масової інформації в перехідний період: від контрольованості політичними силами до спроби об'єктивної подачі інформації суспільству. Зміна соціально-політичної ситуації сприяє швидкому переходу від одного рівня перетворення до іншого: з'являються нові незалежні ЗМІ, уже існуючі медіа переглядають своє наповнення, привертаючи увагу громадськості до актуальних проблем суспільного життя.

Суттєвою відмінністю між модифікаційними процесами України та Іракського Курдистану є те, що в Україні до політичної складової демократичного перетворення додається ще й проблема формування патріотизму та національної ідентичності, зумовлена зміною адміністративно-територіальної одиниці СРСР на суверенну державу. Причиною конфлікту ідентифікації стало етнокультурне розшарування громадян, котрі характеризують себе як політичні українці, радянські громадяни й етнічні росіяни. Цей процес зумовлений 70-річним пануванням тоталітарного режиму в країні. Планомірна асиміляція українців і росіян, геноцид етнічних українців і дискримінаційна політика уряду щодо корінного населення України призвели до зміни культурного генокоду. Зазначені тенденції не могли не позначитися на становленні національного інформаційного простору, який перетворюється на поле боротьби різноспрямованих етнічних і політичних переконань. У межах Іракського Курдистану, навпаки, етнонаціональна консолідація була першопричиною боротьби за автономний статус, а тому не стала проблемою під час трансформації.

У перші роки незалежності в Україні, унаслідок політичних та економічних змін, утворилась авторитарна модель відносин між владою й журналістикою: провідні ЗМІ суспільно-політичного спрямування або належать державі, або перебувають під впливом невеликої кількості фінансово-промислових груп, залежних від влади; влада продовжує вживати протекціоністських заходів щодо підтримки власних або лояльних до неї ЗМІ; держава здійснює адміністративний тиск на

діяльність друкованих медіа; більшість ЗМІ заангажовані, не надають повної й об'єктивної інформації про політиків і значущі політичні події, не забезпечують комунікативного діалогу між населенням та владою, а виступають інструментом маргіналізації й управління масами в руках можновладців; такі функції, як кореляція, артикуляція, соціалізація, критика й контроль, що визначають демократичний характер ЗМІ, спотворені на користь функціям обслуговування, реклами та розважання; спостерігається нерівність можливостей доступу до інформації між різними групами населення [4; 5].

Основною метою обох країн є становлення дієвої держави, котра захищає й підтримує права і свободи громадян, формує компетентні інститути влади, забезпечує її зв'язок із громадянським суспільством. Уряд демократичної держави зобов'язаний сприяти створенню здорової конкуренції мас-медіа, уникаючи монополізації й підконтрольності інфо потоку, що забезпечуватиме всебічну поінформованість суспільства, не дасть можливості маніпулювати думками людей у владних інтересах, оскільки вимоги до інформаційної політики демократичної держави полягають у тому, що вона повинна гарантувати поширення лише правдивої інформації, дбати про збалансування в інформаційній сфері інтересів суспільства й держави.

Нагальним на сьогодні залишається питання дотримання свободи слова та прозорого формування загального медіа-простору держави, в якій на зміну диктатурі влади прийшла диктатура фінансів. Ситуація в українському медійному просторі складається таким чином, що більшість ЗМІ не є незалежними, а відстоюють інтереси певних бізнес-груп [2]. Медіа Іракського Курдистану характеризуються підконтрольністю не бізнесовим чи олігархічним елементам, а політичним партіям, що визначає заангажованість преси відповідно до політичних інтересів кожної з них.

Подібність у перебігу трансформаційних процесів України та Іракського Курдистану визначається ще й тим, що держава продовжує контролювати ЗМІ, регулюючи тематичне наповнення видань. В Україні подекуди простежується посилення тиску на діяльність мас-медіа, які безпосередньо залежать від зміни влади, зокрема нехтування демократичними стандартами спостерігалось під час правління Л. Кучми, що спричинило створення "темників", численні утиски редакцій, порушення прав журналістів у доступі до інформації, неможливість правдиво й об'єктивно її висвітлювати. Уряд В. Януковича також намагається впливати на діяльність мас-медіа, погіршуючи утвердження

демократичних цінностей. Незважаючи на це, у певні періоди існування незалежної України відзначається сплеск створення друкованих ЗМІ, зокрема спеціалізованих, які формують громадську думку за демократичними традиціями.

Іракський Курдистан є федеративною державною одиницею в складі Іраку, тому безпосередньо залежить від урядової політики цієї країни. Становлення демократії почалося фактично з 2003 р. після втручання США. Відтак, спостерігається сталий розвиток Курдистану, немає різких змін у спрямуванні політики іракського уряду щодо нього, оскільки два терміни поспіль на посту Президента Іраку перебуває курд Джаляль Талабани. Курдські друковані медіа набувають стабільності, покращується освіта журналістів, однак досі не вирішено проблеми з посиленням урядовим контролем ЗМІ, зумовлені недосконалим законодавством, що регулює діяльність журналістів, небажанням уряду надавати повну свободу незалежним медіа.

В обох країнах кількісно переважають універсальні за контентом видання, котрі разом з інформацією соціального й розважального характеру містять статті суспільно-політичного наповнення, що забезпечує високий рівень політизації населення, сегментації суспільства відповідно до різноспрямованих політичних партій. Водночас стрімко розвиваються спеціалізовані видання, орієнтовані на вузьку аудиторію й позбавлені політичних елементів.

На початку становлення демократичної держави Україна й Іракський Курдистан перебували в умовах економічної кризи, після подолання якої відзначається поява значної кількості ЗМІ журнального типу. Їхнє видання стало економічно можливим у країні, що розвивається, унаслідок формування поліграфічних потужностей і фінансової спроможності цільової аудиторії. Цими самими причинами пояснюється й заснування нових регіональних видань, що користуються попитом серед населення.

Висновки. Таким чином, медіа аналізованих держав не позбавлені недоліків, зумовлених перебудовою політичної системи держави в перехідний період. Стабілізація загальнодержавної ситуації в країнах сприяє появі таких ЗМІ, які несуть велику відповідальність перед суспільством, виступають допоміжною ланкою між державою й народом, доносять до громадськості механізми реалізації владою делегованих народом функцій. Тож ефективні ЗМІ дають змогу якісно співпрацювати владі із суспільством, що сприяє ефективній праці, соціальній конкуренції й реалізації власних можливостей. Нерівномірність цього процесу в пресі зумовлена нерівнозначністю суверенного стано-

вища України й Іракського Курдистану, різною тривалістю демократичних перетворень і характером вирішення внутрішньополітичних конфліктів. Порівнюючи розвиток друкованих ЗМІ перехідного періоду, можна провести аналогії в зміні атрибутивних ознак, притаманних становленню оновленої держави. Подальше дослідження проблеми становлення системи преси ми пов'язуємо з вивченням динаміки заснування спеціалізованих видань Іракського Курдистану й України.

Список використаної літератури

1. Андрієнко О.В. Демократія у сучасних східних суспільствах: світоглядний аспект [Електронний ресурс] / О.В. Андрієнко // Гілея : наук. вісник : зб. наук. пр. – 2009. – № 26. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_26/Gileya26/F14_doc.pdf.
2. Кандагура К. Система державного управління інформаційним простором у перехідних суспільствах: українські реалії [Електронний ресурс] / Катерина Кандагура // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_1/R_2/Kandagura.pdf.
3. Леонтьев Д.А. Мировоззрение как миф и мировоззрение как деятельность / Д.А. Леонтьев // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе / [под ред. В.И Кабрина и О.И. Муравьевой]. – Томск : Томский государственный университет, 2004. – С. 11–29.
4. Наумкіна С.М. Політичний дискурс засобів масової інформації України як індикатор суспільних процесів [Електронний ресурс] / С.М. Наумкіна, В.В. Стоцький. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11_nsmisp.pdf.
5. Онуфрив С.Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Соломія Тарасівна Онуфрив ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2004. – 20 с.
6. Пригожин А.И. Перестройка: переходные процессы и механизмы / А.И. Пригожин. – М. : Наука, 1990. – 157 с.
7. Ребкало В.А. Політичні інститути у процесі реформування системи влади : навч.-метод. посіб. / В.А. Ребкало, Л.Є. Шкляр. – К. : Міленіум, 2003. – 172 с.
8. Цісак В. Трансформація преси в Польщі і Україні в контексті суспільних змін (1989–1999 рр.) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Войцех Цісак ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2001. – 42 с.
9. Шейхо К. Преса Сирії: структура, особливості функціонування, тематично-жанрові доміанти, порівняльний аспект з українською пресою / автореф. дис. ... канд. наук із соц. ком. : 27.00.04 / Каміран Шейхо ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
10. Zakaria F. The post-American World / F. Zakaria. – N.Y.-L. : W.W. Norton, 2008. – 292 p.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013.

Хаджи Мухаммад Хидер Мавлюд. Компаративный анализ прессы Украины и Иракского Курдистана в переходный период

В статье произведен сравнительный анализ прессы Украины и Иракского Курдистана в период обретения независимости, определены особенности трансформации СМИ в транзитивный период, соотнесены этапы общественно-политического становления с процессами демократического преобразования информационного пространства, внешнеатрибутивной и внутрискруктурной модификацией медиа, выявлены общие и отличительные тенденции развития прессы в различных геополитических условиях.

Ключевые слова: *пресса, средства массовой информации, демократия, трансформация прессы, транзитивный период.*

Haji Muhammad Hider Mavlood. Comparative analysis of the press in Ukraine and Iraqi Kurdistan in transition

In the article carried a comparative analysis of the press in Ukraine and Iraqi Kurdistan during the independence, defined features of transformation of the media in a transitive period correlated stages of socio-political formation of a democratic process the information space, the attribute external and internal structural modification of the media, due to common and distinctive trends in the press different geopolitical conditions.

Key words: *press, media, democracy, the transformation of the press, transitive period.*